

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-638-645

УДК 343.9

Л. Г. КОЗЛЮК,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0002-8864-9693

ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджується особистість злочинця в контексті модернізації теорії і практики протидії злочинності. Аргументовано, що вивчення особистості злочинця на ефективній методологічній основі є запорукою успішної протидії злочинності в цілому. У дослідженні розкрито, як соціально-натуралістична кримінологія розглядає особу злочинця. Підкреслено, що особливу увагу при поясненні кримінально протиправної поведінки треба приділяти таким особистісним властивостям, як воля і свідомість людини, адже поведінка особи проходить через ці властивості.

Ключові слова: антикримінальна політика, кримінологічна безпека, злочин, методологічна основа, злочинність, особистість злочинця, протидія злочинності, механізм злочинної поведінки, соціально-натуралістична кримінологія, комплекс сваволі та ілюзій, детермінація злочинності, кримінальне правопорушення, причини й умови кримінальних правопорушень, соціальний натуралізм, кримінально протиправна поведінка.

Kozliuk Liudmyla. Identity of the Perpetrator in the Context of Modernization of Theory and Practice Counteracting Criminality

The identity of the perpetrator in the context of modernization of theory and practice countering criminality is being researched. It is argued that the study of the identity of the perpetrator on an effective methodological basis is a guarantee successful countering against criminality in general. The research shows how socio-naturalistic criminology examines the identity of the perpetrator. It is emphasized that special attention under the explanation of criminally illegal behavior should be paid to such personal qualities as will and human consciousness, since the behavior of a person passes through these properties.

Key words: anti-criminal policy, criminological security, crime, methodological basis, criminality, identity of the perpetrator, countering criminality, mechanism of criminal behavior, socio-naturalistic criminology, complex of arbitrariness and illusions, determination of criminality, criminal offense, causes and conditions of criminal offenses, social naturalism, criminally illegal behavior.

Вступ. Дослідження проблеми особистості злочинця не втратило своєї актуальності упродовж усієї історії розвитку кримінологічної науки. Тематика, пов'язана з особистістю злочинця, була й залишатиметься пріоритетною для

* Kozliuk Liudmyla, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

наук кримінально-правового циклу. Особистість злочинця є своєрідним центром, який дає можливість «запустити» механізм злочинної поведінки. Тому властивості, які тією чи іншою мірою дають можливість реалізуватися такому механізму, завжди цікавили як теоретиків, так і практиків.

Вивчення особистості злочинця, яке традиційно називається кримінологічним, фактично має міждисциплінарний характер. Цей феномен досліджували: Г. Гроцій, Г. Тард, І. Ланге, Б. Скіннер, П. Фрес, Дж. Локк, Е. Дюркгейм, Е. Фромм, Р. Мертон, Т. Селлін, Е. Сатерленд, У. С. Джакебаєв, І. С. Ной, О. Б. Столяренко, О. М. Костенко, В. В. Голіна, О. О. Кваша, О. М. Джужа, А. В. Микитчик, І. М. Даньшин, О. Ю. Шостко, О. М. Литвинов, А. А. Васильєв, В. Д. Філімонов, А. Ф. Зелінський, С. Ф. Денисов, А. П. Закалюк, Б. С. Медведєв, С. В. Познишев, О. В. Попович, І. К. Туркевич та ін.

Зазначені науковці зробили важливий внесок у розвиток досліджень особистості злочинця, але в сучасній кримінології невирішеною залишається велика кількість проблемних аспектів цього феномену.

Постановка проблеми. Результативне вивчення проблем забезпечення ефективності протидії злочинності в сучасних умовах в Україні прямо залежить від ефективного пізнання особистості злочинця. Науковці слушно зауважують, що ця проблема слугує ключем для розуміння сутності злочинності¹. З цим не можна не погодитись, тому що без наукового вивчення тих, хто вчиняє кримінальні правопорушення, неможливо ефективно боротися зі злочинністю загалом. Треба пам'ятати, що прогрес у дослідженні основної кримінологічної категорії, якою є особистість злочинця, залежить від методології, яку застосовують у ході проведення такого дослідження.

Мета – виявити перспективні методологічні можливості, які допоможуть забезпечити підвищення ефективності у дослідженнях особистості злочинця.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці дедалі частіше постають питання про необхідність оновлення методологічного арсеналу наукових досліджень². Цей процес не оминув і сучасну кримінологічну науку. Поступово у теорії кримінології відбувається переосмислення проблеми протидії злочинності, оскільки все очевидніше стає, що вирішення проблем, які існують у сучасній кримінології, неможливо без застосування абсолютно нового, ефективного методологічного підходу.

Розвиток кримінології в умовах глобалізації та загострення соціальних конфліктів змусили шукати дієві методи вирішення складної кримінологічної проблеми, якою є особистість злочинця. Без застосування найбільш ефективного методологічного інструменту в процесі дослідження особистості злочинця неможливо визначити причини й умови злочинності, а відповідно і віднайти ефективні заходи забезпечення кримінологічної безпеки людини.

Кримінологічне дослідження особистості злочинця дає змогу визначити той внесок, який вносить у злочинну поведінку сама особистість як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем. Кримінологічне значення осо-

бистості злочинця полягає в тому, що особистість може розглядатися як своєрідне «вікно», яке дає змогу зазирнути в обставини, які сформували цю особистість, зокрема, вийти на соціальні умови, що детермінували злочинну поведінку. Адже особистість злочинця як акумулятор певних зовнішніх умов дає можливість визначити ті кримінологічні характеристики середовища, які іноді важко виявити іншим способом³.

У зв'язку з зазначеним в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України значна увага приділялася проблемам модернізації теорії і практики протидії злочинності, здійснювався пошук адекватної кримінологічної доктрини.

Саме професору О. М. Костенку вдалося відродити натуралістичну юриспруденцію⁴, яка послугувала стимулом для розвитку сучасної кримінології, заснованої на соціально-натуралістичній доктрині, місія якої полягає у подоланні кримінологічного позитивізму, що породжує волюнтаризм і утопізм у протидії злочинності. Практичне значення «соціально-натуралістичної» кримінології полягає у тому, що вона, засновуючись на принципі соціального натуралізму, сприяє розвитку концепцій, що спрямовують практику протидії злочинності в напрямі узгодження поведінки людей із законами соціальної природи (зокрема із законами природного права)⁵.

Для успішних досліджень щодо запобігання злочинам вельми важливо не лише мати уявлення про особу злочинця, а й глибоко проникнути у структуру властивостей, якостей, а також інших його особистісних ознак⁶.

За соціально-натуралістичною кримінологією, особливості злочинця слід шукати у властивостях, притаманних його волі і свідомості, і ці властивості, що характерні волі і свідомості, мають бути у злочинця до вчинення злочину, щоб свого часу вони могли проявитися у цьому злочині. Властивості волі й свідомості поділяють на загальні (які властиві усім злочинцям) та індивідуалізуючі (які властиві конкретному злочинцю). Стан волі у злочинців перебуває у стані сваволі, стан свідомості – у стані ілюзій. Стан сваволі і стан ілюзій, який характерний для волі і свідомості злочинця називається «комплексом сваволі та ілюзій»⁷. Комплекс сваволі й ілюзій – це соціально ненормальний стан волі і свідомості людини, який означає непристосованість її до соціальної форми обміну. Кримінальна поведінка – це такий прояв комплексу сваволі й ілюзій, який порушує нормальність (норму) обміну речовин в умовах соціальної форми природи. Інакше кажучи, злочинність – це соціальна форма ненормальності, що існує в природі, а добродетельність – це соціальна форма нормальності, що існує в природі⁸.

Саме загальні властивості волі і свідомості відрізняють злочинців від інших людей. Індивідуалізуючі властивості, які відрізняють злочинців один від одного: це і природжені, і набуті індивідуальні властивості, які індивідуалізують кримінальний прояв комплексу сваволі та ілюзій у конкретного злочинця. До прикладу, це можуть бути соціально-демографічні, особистісно-рольові, психологічні та інші властивості⁹.

Воля і свідомість функціонують лише в єдності, утворюючи генераційно-регуляторний комплекс, що генерує й регулює будь-яку поведінку людини, зокрема й соціальну. Воля без свідомості «сліпа», а свідомість без волі – «німа»¹⁰.

Отже, зазначене дає можливість простежити й констатувати, що особистісним властивостям людини, яка вчиняє кримінальне правопорушення, має приділятися особлива увага, оскільки людина розумна істота, то через свою свідомість вона сприймає навколишню дійсність, визначає своє ставлення до цієї дійсності і тим самим визначає свою поведінку. Тобто поведінка особи проходить через її свідомість.

Такий підхід до розуміння особистості злочинця відкриває нові можливості у віднайденні більш успішного впливу на поведінку осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення. Адже визначає, що ядром особистості злочинця є комплекс сваволі та ілюзій, усунення якого сприяє підвищенню ефективності в розробці та здійсненні заходів протидії злочинності.

Щодо співвідношення біологічного й соціального в механізмі породження злочинності виділяють три підходи такого співвідношення: соціологічний, біологічний та соціально-біологічний. Соціологічний підхід вирішальне значення у механізмі породження злочинності надає соціальним властивостям людини та ігнорує роль біологічних факторів у цьому механізмі. У свою чергу біологічний підхід вирішальне значення надає біологічним властивостям людини, а заперечує соціальні. І лише соціально-біологічний підхід визнає, що соціальні й біологічні властивості відіграють певну роль у механізмі породження злочинності.

Слід підкреслити, що розвиток кримінологічної науки на доктрині, заснованій на принципі соціального натуралізму, засвідчив, що ефективним серед названих підходів може бути соціально-біологічний підхід за умови пізнання ролей і меж дії соціального і біологічного чинників у структурі людини, зокрема злочинця. Так, соціальним чинником у структурі злочинця як людини є комплекс сваволі та ілюзій, який і виконує роль причини кримінального правопорушення.

Біологічним чинником у структурі злочинця як людини є фізіологічні і психологічні властивості, які виконують роль умов: 1) для формування у даної людини комплексу сваволі та ілюзій; 2) для прояву цього комплексу у вигляді того чи іншого певного злочину. Тобто ніякі фізіологічні чи психологічні властивості людини не можуть вважатися причинами злочинності, але вони можуть відігравати роль лише умов¹¹.

Отже, через призму соціально-натуралістичної кримінології стало зрозуміло, що соціально-біологічний підхід у механізмі породження злочинності є перспективним лише за тих умов, коли прибічники цього підходу визначаються, яку роль і в яких межах відіграють соціальні та біологічні властивості особистості злочинця.

При здійсненні заходів протидії треба знати, на що необхідно спрямовувати свою діяльність, щоб не дати спрацювати механізму кримінально протиправної поведінки. Саме дослідження особистості злочинця з позицій соціально-натуралістичної кримінології відкриває шляхи для успішного реагування на причини й умови, які формують особистість злочинця і сприяють її прояву у вчиненні кримінального правопорушення.

Оскільки існування детермінант злочинності зумовлене природними властивостями волі і свідомості людини, її здатністю до вибору, то протидія злочинності не може полягати в намаганні повністю усунути криміногенні фактори і злочинність, яку вони породжують. Нормальною є протидія, що полягає в намаганні встановити контроль над злочинністю шляхом створення найкращих умов для формування і прояву нормальної, добродійної активності громадян і протидії кримінальній активності, сваволі¹².

Соціально-натуралістичний підхід до вивчення особистості злочинця дає можливість суб'єктам протидії злочинності успішно розробляти заходи протидії й реагувати на злочинність у цілому. У комплексі все це сприяє здійсненню контролю над злочинністю.

Треба розуміти, що соціально-натуралістичне розуміння особистості злочинця і притаманних їй властивостей дає можливість відповісти на одвічні питання, які цікавлять кримінологію: чому людина вчиняє злочин? Відповідь: бо вона має комплекс сваволі та ілюзій. І чому людина вчиняє саме такий злочин? Відповідь: це пов'язано з природженими й набутими індивідуальними властивостями¹³. З кримінологічної позиції вивчення особистості злочинця на основі методології соціального натуралізму розкриває дійсні детермінанти злочинної поведінки. А розуміння криміногенних факторів особи, яка вчиняє злочин, виводить на пізнання причин і умов злочинності. Все це дає можливість адекватно розробляти заходи протидії і здійснювати успішну протидію злочинності в цілому.

Успішність протидії злочинності прямо залежить від особистості злочинця, оскільки через пізнання особистісних властивостей тих, хто вчиняє протиправні дії, пояснюються криміногенні фактори злочинності. Це два взаємозалежні процеси. Науково обґрунтовані дослідження особистості злочинця дають можливість здійснювати, коригувати протидію злочинності. Тож впливає закономірна формула: ефективне дослідження особистості злочинця дорівнює ефективній протидії злочинності¹⁴.

Отже, дослідження особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології (кримінології, заснованої на принципі соціального натуралізму) дає можливість адекватно вирішувати проблеми, які виникають у сфері протидії злочинності, і тим самим забезпечувати правопорядок і соціальний прогрес в Україні. Вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології не призводить до нівелювання досягнення різних підходів щодо вивчення особистості злочинця, які є в арсеналі кримінології, а навпаки, таке вивчення збагачує теорію і практику

протидії злочинності та сприяє вирішенню, складних, дискусійних проблем кримінології.

Висновок. Нині актуальною для кримінології залишається проблема істотного оновлення методологічного інструментарію, оскільки це дасть змогу перейти на більш якісний рівень вирішення проблеми особистості злочинця, протидії злочинності, кримінологічної безпеки людини у суспільстві.

Проблема особистості злочинця залишається основною для кримінологічної науки, оскільки розв'язання фундаментальних проблем злочинності залежить від дослідження цього складного соціального феномену.

Проведене дослідження показує перспективні методологічні можливості, які сприятимуть досягненню успіхів у дослідженні особистості злочинця. На сьогодні теорія соціального натуралізму є прогресивною кримінологічною теорією, яка чітко пояснює шлях особистості до кримінально протиправної поведінки.

Надалі знання, вміння застосовувати у своїй роботі ефективну методологічну базу при дослідженні особистості злочинця допоможе теоретикам і практикам повніше розкрити механізм злочинної поведінки, виявити справжні детермінанти кримінально протиправних дій особи і на цій основі якісно визначити заходи запобігання такій поведінці.

Отримані результати дослідження можуть бути використані як основа для майбутніх наукових досліджень проблем вдосконалення антикримінальної політики і практики протидії злочинності в Україні.

1. Аванесов Г. А. Криминология и социальная практика. Москва, 1980. С. 45.
2. Методологія в праві: монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ, 2017. С. 164–165.
3. Долгова А. И. Теоретические посылы и общая характеристика результатов дальнейшего криминологического изучения личности. Опыт криминологического изучения личности преступника. Москва, 1981. С. 8.
4. Костенко О. М. «Натуралістична» юриспруденція і правова реформа в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. 4(12). С. 12–18.
5. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 512.
6. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). URL: <http://dspace.univd.edu.ua>
7. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
8. Костенко О. М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: Паливода А. В., 2020. С. 243.
9. Козлюк Л. Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології. *Правова держава*. Випуск 31. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 374–380.
10. Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 25.
11. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
12. Кримінологія: підручник-практикум / В. С. Ковальський, О. М. Костенко, Г. С. Семаков [та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2017. С. 101–102.
13. Козлюк Л. Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології. *Правова держава*. Випуск 31. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 374–380.
14. Козлюк Л. Г.

Особистість злочинця – центральна проблема сучасної кримінології (деякі аспекти в контексті протидії злочинності). *Правова держава*. Випуск 32. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 411.

References

1. Avanesov H. A. Krymynolohyia y sotsyalnaia praktyka. Moskva, 1980. S. 45.
2. Metodolohiia v pravi: monohrafiia / za zah. red. I. Bezkluboho. Kyiv, 2017. S. 164–165.
3. Dolhova A. Y. Teoretycheskye posilky y obshchaia kharakterystyka rezultatov dliashchehosia krymynolohyicheskoho yzuchenyia lychnosty. Opyt krymynolohyicheskoho yzuchenyia lychnosty prestupnyka. Moskva, 1981. S. 8. 4. Kostenko O. M. «Naturalistychna» yurysprudentsiia i pravova reforma v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Prokuratury Ukrainy*. 2008. 4(12). S. 12–18. 5. Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. Kharkiv: Pravo, 2013. T. 5: Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku / za zah. red. V. Ia. Tatsiia, V. I. Borysova. S. 512. 6. Denysov S. F. Osoba zlochyntsia u kryminolohichnii teorii Ukrainy. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2020. № 1(22). URL: <http://dspace.univd.edu.ua> 7. Kostenko O. M. Kultura i zakon – u protydii zlu: monohrafiia. Kyiv: Atika, 2008. 352 s. 8. Kostenko O. M. U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane): vybrani tvory. Kyiv: Palyvoda A. V., 2020. S. 243. 9. Kozliuk L. H. Pro neobkhidnist vyvchennia osobystosti zlochyntsia z pozytsii sotsialno-naturalistychnoi kryminolohii. *Pravova derzhava*. Vypusk 31. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2020. S. 374–380. 10. Kostenko O. M. Osnovy sotsialno-naturalistychnoi yurysprudentsii ta kryminolohii: monohrafiia. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. S. 25. 11. Kostenko O. M. Kultura i zakon – u protydii zlu: monohrafiia. Kyiv: Atika, 2008. 352 s. 12. Kryminolohiia. Pidruchnyk. Praktykum / V. S. Kovalskyi, O. M. Kostenko, H. S. Semakov [ta in.]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. S. 101–102. 13. Kozliuk L. H. Pro neobkhidnist vyvchennia osobystosti zlochyntsia z pozytsii sotsialno-naturalistychnoi kryminolohii. *Pravova derzhava*. Vypusk 31. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2020. S. 374–380. 14. Kozliuk L. H. Osobystist zlochyntsia – tsentralna problema suchasnoi kryminolohii (deiaki aspekty v konteksti protydii zlochyntnosti). *Pravova derzhava*. Vypusk 32. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2021. S. 411.

Kozliuk Liudmyla. Identity of the Perpetrator in the Context of Modernization of Theory and Practice Counteracting Criminality

The development of criminology in the conditions of globalization and the growth of social conflicts, forced to look for effective methods of resolving complex criminological problems, including the perpetrator's identity. Without applying the most effective methodological tool in the process of investigating the identity of the perpetrator, it is impossible to determine determinants of criminality, and, accordingly, to find effective countering measures to it. In this regard, the crucial importance in this matter has a methodological tool by which research is carried out the identity of the perpetrator in criminology. The problem of effective research on the identity of the perpetrator is a key feature in criminology. The solution to this problem is a necessary condition combating criminality in our country.

The lack of effective countermeasures against criminality contributed to the search for the theory of social naturalism in criminology. With this theory, it is possible to successfully solve the current problems of modern criminology, including those related to the identity of the perpetrator. Study of the identity of the perpetrator using the

method of social naturalism significantly increases the scientific value and practical implementation of countermeasures criminality.

The problem of the identity of the perpetrator remains the main point for criminology science, as the solution to the fundamental problems of crime depends on the study of this complex social phenomenon.

The conducted study opens promising methodological possibilities, which may contribute to achieving successful results in the investigation of the identity of the perpetrator.

In the current researching work, the author shows promising methodological possibilities, which may contribute to achieving the greatest advances in the study of the identity of the perpetrator. Nowadays, the theory of social naturalism is a progressive criminological theory that clearly explains the individual's path to criminally illegal behavior.

Further, knowledge and ability to apply in its work an effective methodological base when investigating the identity of the perpetrator; may help theorists and practitioners to more fully reveal the mechanism of criminal behavior; to identify the real determinants of criminally illegal actions of a person and on its basis qualitatively determine measures to prevent such behavior.

The obtained scientific results can be used as the basis for further scientific studies to improve problems of anti-criminal policy and practice of countering criminality in Ukraine.

Understanding the identity of the perpetrator, which is revealed in this study opens up new opportunities, a more successful impact on the behavior of persons committing criminal offenses. Since determines that the core of the criminal's personality is a complex of arbitrariness and illusions. The elimination of this will contribute to increasing the efficiency in the field of prevention criminality.

Thus, research on arbitrariness and illusions of the criminal shall be the basis for the study the mechanism of criminal behavior; as well as for the development of countermeasures thereof. Presently, it is based on the methodology of social naturalism by which it is possible to learn the regularities of the formation of will and consciousness, which manifests itself in the form of criminal behavior. Social-naturalistic approach to the study of the personality of the perpetrator gives subjects the ability to respond adequately: to develop countermeasures and respond to criminality in general. In the complex, all this contributes implementation of crime control.

In recent years, criminology using socio-naturalistic doctrine explores problems of different categories of criminals in a new way. This highlights the fact that research on the identity of the perpetrator from the standpoint of social-naturalistic criminology (criminology based on the principle of social naturalism) gives the ability to adequately solve problems that arise in the field countering criminality, and thereby ensuring law and order and social progress in Ukraine.

If modern criminology in the knowledge of crime is guided by the principle of social naturalism, then this will make it possible to gain new knowledge on the identity of the perpetrator and lead to increase success in countering criminality.

Key words: anti-criminal policy, criminological security, crime, methodological basis, criminality, identity of the perpetrator, countering criminality, mechanism of criminal behavior, socio-naturalistic criminology, complex of arbitrariness and illusions, determination of criminality, criminal offense, causes and conditions of criminal offenses, social naturalism, criminally illegal behavior.